

—
Верховний
Суд

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА як засада цивільного судочинства

Алла Олійник,
суддя Касаційного цивільного суду
у складі Верховного Суду, кандидат юридичних наук,
доцент

Мета презентації – з'ясування природи і змісту принципу верховенства права в цивільному судочинстві, удосконалення необхідних суддівських вмінь та навичок, важливих для розгляду в суді цивільних спорів у контексті принципу верховенства права.

Зміст

1. Тлумачення принципу верховенства права як загальновизнаної норми міжнародного права і основоположного принципу цивільного судочинства.
2. Елементи (принципи) верховенства права: принцип законності в цивільному судочинстві, принцип правової визначеності (*res judicata* як елемент правової визначеності), принцип пропорційності.
3. Належна судова процедура в цивільному судочинстві:
  - неупередженість суду;
  - належне сповіщення та слухання;
  - принцип бути почутим;
  - прийняття доказів, які отримані законним шляхом;
  - принцип рівності можливостей та принцип змагальності;
  - невтручання органів держави у судовий процес;
  - дискреційні повноваження суду в судовому провадженні;
  - обґрунтованість рішення.

В Україні визнається і діє принцип верховенства права (стаття 8 Конституції України).

Основними засадами (принципами) цивільного судочинства є: верховенство права (пункт 1 частини третьої статті 2 ЦПК України).

Суд при розгляді справи керується принципом верховенства права (стаття 129 Конституції України, стаття 10 ЦПК України)

Як свідчить сучасний теоретичний і практичний досвід, найбільш продуктивним для розуміння верховенства права є тлумачення верховенства права «як певної суми щільно переплечених між собою принципів, котрі разом творять ядро доктрини конституціоналізму, а відтак є необхідним для будь-якого... демократичного суспільного устрою».

Джерелом прав і свобод є людська гідність

- є фактором, який об'єднує права людини в єдине ціле;
- є нормативною базою конституційних прав, викладених у конституції;
- є тлумачним принципом для обсягу конституційних прав;
- відіграє важливу роль у визначенні обмежень конституційних прав.

преамбула, статті 3, 21, 28 Конституції України

Рішення КСУ від 23 травня 2018 року 5-р/2018

Конституційний Суд України наголошує, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав.

Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою, зокрема, людина її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (стаття 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68).

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ «ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО» (ВЕНЕЦІЙСЬКА КОМІСІЯ)

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

*Доповідь, схвалена Венеційською Комісією
на 86му пленарному засіданні
(Венеція, 25–26 березня 2011 року)*

Елементи поняття «Верховенство права»:

1. законність;
2. юридична визначеність;
3. заборона свавілля;
4. доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами;
5. дотримання прав людини;
6. заборона дискримінації та рівність перед законом.

Законність – цей принцип означає, що приписів права (*law*) необхідно неухильно дотримуватись. Посадові особи мають діяти в межах наданих їм повноважень. Жодна особа не може зазнати покарання, якщо вона не порушила раніше ухвалених приписів права, що вже набули чинності, та що за порушення закону (*the law*) має наставати відповідальність. Здійснення приписів права має бути, в рамках можливого, забезпечено практично.

Верховенство права передбачає законність, основу на :

-Визнанні і беззастережному прийнятті найвищої цінності людини, її забезпеченні від свавілля владних інституцій та їх посадових осіб

Це відповідає практиці ЄСПЛ, який у рішеннях часто зазначав, що вислів «згідно з законом – означає... щоб закон не суперечив принципіві верховенства права»

-Вимога законності поширюється передусім на діяльність органів державної влади та їх посадових осіб, а не на громадян та їх об'єднання.

- Жодна особа не може бути покарана, якщо вона не порушила закону, а також невідворотність покарання за його порушення.

Вимоги до якості закону

Чи є закон якісний? Необхідно дати відповідь на такі питання:

1. Чи містить закон неточні формулювання, тобто такі, які призводять до непередбаченого застосування?

2. Чи наявна усталена судова практика застосування закону?

Чи сформована судова практика застосування закону? Чи дозволяє вона передбачити подальше застосування закону?

3. Чи визначає закон межі дискреційних повноважень державного органу?

Чи дозволяє ефективно оскаржувати втручання органів?

Реалізація принципу законності в цивільному судочинстві забезпечується відповідними процесуальними гарантіями:

1. організаційні й функціональні принципи цивільного процесуального забезпечують реалізацію принципу законності;
2. процесуальні засоби виправлення судових помилок: апеляційне й касаційне провадження, перегляд рішень, що набрали законної сили, за нововиявленими або виключними обставинами;
3. процесуальні засоби, що забезпечують доступ до правосуддя, формування складу суду та форми процесуальних дій: обов'язок повідомлення заінтересованих осіб про час і місце судового засідання, можливість відводу судді, чіткі вимоги до змісту позовної заяви тощо;
4. процесуальні засоби встановлення фактичних обставин справи. Метою цивільного процесу є встановлення фактичних обставин справи та правильне застосування норми матеріального права.

З точки зору положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і практики Європейського суду з прав людини до прикладних аспектів реалізації принципу законності в цивільному судочинстві належать:

а) наявність законодавчих приписів, якими обмежуються дискреційні повноваження органів державної влади, у тому числі судів, з метою забезпечення осіб від свавілля держави;

б) необхідність неухильного дотримання норм матеріального й процесуального права під час здійснення правосуддя в цивільних справах;

в) відповідність цивільного процесуального й матеріального законодавства, що застосовується судом під час розгляду справи, вимогам до якості закону;

г) заборона зворотної дії законодавства під час здійснення правосуддя в цивільних справах;

д) дотримання вимоги суду, встановленого законом, відповідно до чого суд має бути створений на підставі закону, кожен із суддів має бути призначений для розгляду конкретної справи згідно з правилами, встановленими законом (інституційна складова), повинні бути дотримані закріплені законом правила формування складу суду для кожної справи (процесуальна складова) і правила юрисдикції та повноваження в межах закону (компетенційна складова);

е) заборона надмірного формалізму (правового пуризму);

є) відповідність цивільного процесуального законодавства вимозі пріоритетності прав людини, тому у разі, якщо закон не відповідає верховенству права, він не повинен застосовуватися.

Суд, «встановлений законом»

Судовий орган, який не відповідає вимогам незалежності (напр. від виконавчої влади) і безсторонності, **не може вважатися "судом"** в розумінні пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Метою "встановлений законом" є забезпечення того, щоб "судова організація в демократичному суспільстві [не] залежала від розсуду виконавчої влади, **а [регулювалася] законом, що прийнятий Парламентом"**.

Фраза "встановлений законом" охоплює не лише правову основу існування «суду», а й дотримання судом конкретних правил, які регулюють його діяльність, і склад суду (*Ezgeta v. Croatia*, § 38; *Pasquini v. San Marino*, §§ 100-102).

Процесуальна компетенція/юрисдикція суду – суди мають певну свободу тлумачення національного законодавства, однак вони не можуть діяти поза межами своєї юрисдикції.

Згідно зі статтею 111-18 Господарського процесуального кодексу Верховний Суд, скасувавши постанову Вищого господарського суду, міг або повернути справу на новий розгляд до нижчого суду, або ж припинити провадження у справі.

Натомість він залишив у силі постанову Апеляційного суду, і такі дії не були передбачені Господарським процесуальним кодексом (справа "Верітас проти України" (Заява N 39157/02), рішення від 13 листопада 2008 року).

На думку Суду, перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд не може вважатися "судом, встановленим законом" щодо оскаржуваного провадження.

(рішення ЄСПЛ «Сокурєнко і Стригун проти України», порушення пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Чи “суд” є “встановлений законом”:

- призначення чи перерозподіл справи конкретному судді чи суду (див. *Chim and Przywieczerski v. Poland*, §§ 138-42 and *Pasquini v. San Marino*, §§ 103 and 107);

заміна судді без пояснення причин, як того вимагає національне законодавство (див. *Kontalexis v. Greece*, §§ 42-44);

судовий розгляд у суді, в якому деякі члени судової колегії були за законом усунені від участі у розгляді справи
(див. *Zeynalov v. Azerbaijan*, § 31, 30 May 2013);

Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 18 квітня 2022 року, справа № 522/18010/18, провадження № 61-13667сво21

Обов'язок суду повідомити учасників справи про місце, дату і час судового засідання є реалізацією однією із основних засад (принципів) цивільного судочинства – відкритості судового процесу. Невиконання (неналежне виконання) судом цього обов'язку призводить до порушення не лише права учасника справи бути повідомленим про місце, дату і час судового засідання, але й основних засад (принципів) цивільного судочинства. Розгляд справи в суді першої інстанції за відсутності учасника справи, якого не було повідомлено про місце, дату і час судового засідання, є обов'язковою та безумовною підставою для скасування судового рішення суду першої інстанції та ухвалення нового судового рішення судом апеляційної інстанції, якщо такий учасник справи обґрунтовує свою апеляційну скаргу такою підставою.

Правильним по суті рішення є в тому випадку, коли воно відповідає вимогам законності й обґрунтованості, оскільки порушення останніх має наслідком зміну або скасування оскарженого судового рішення. Оскаржене судове рішення належить залишати без змін за наявності незначних порушень закону, які вже були усунені при розгляді справи, або ж таких, які можуть бути виправлені судом апеляційної інстанції. Правило про те, що «не може бути скасоване правильне по суті і законне рішення з одних лише формальних міркувань» стосується випадків, коли такі недоліки не призводять до порушення основних засад (принципів) цивільного судочинства.

Постанова ВС КАС від 24 липня 2023 року, справа № 200/3692/21 (строк на апеляційне оскарження у разі повторного подання апеляційної скарги)

Постанова ВП ВС від 22 вересня 2020 року, справа № 127/18934/18 провадження № 14-83цс20

Позивач просив суд:

- визнати, що мало місце порушення статті 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), статей 19, 129-1 Конституції України, пункту 2 статті 21 КПК України прокурором Вінницької області Соколовим В. П., першим заступником прокурора Вінницької області Нікітчиним Р. О., прокуратурою Вінницької області внаслідок невиконання судового рішення: ухвали Вінницького міського суду Вінницької області від 17 травня 2018 року у справі № 127/11586/18, провадження № 1-кс/127/5919/18, постановленої судом на його користь;
- постановити рішення, яким на підставі пілотного рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (заява № 40450/04) від 15 жовтня 2009 року (остаточне рішення від 15 січня 2010 року) встановити йому справедливу компенсацію в розмірі 2 500,00 євро за моральну шкоду, завдану прокурором Вінницької області Соколовим В. П., першим заступником прокурора Вінницької області Нікітчиним Р. О., прокуратурою Вінницької області внаслідок невиконання ними судового рішення: ухвали Вінницького міського суду Вінницької області від 17 травня 2018 року у справі № 127/11586/18, провадження № 1-кс/127/5919/18, постановленої на його користь;
- стягнути з ДКС України за рахунок коштів Державного бюджету України шляхом безспірного списання коштів з Єдиного казначейського рахунку на його користь суму, еквівалентну 2 500,00 євро за курсом Національного банку України на день ухвалення рішення судом у відшкодування моральної шкоди.

Ухвалою Вінницького міського суду Вінницької області від 06 серпня 2018 року, яка залишена без змін постановою Апеляційного суду Вінницької області від 04 жовтня 2018 року, у частині позовних вимог Іващенко В. М. до прокуратури Вінницької області про визнання порушення статті 13 Конвенції, встановлення справедливої компенсації відмовлено у відкритті провадження у справі. В іншій частині позовних вимог провадження у справі відкрито.

Ухвалу суду в частині відмови у відкритті провадження у справі мотивовано тим, що спір щодо визнання порушення Конвенції та встановлення справедливої компенсації не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, оскільки вирішення цих вимог належить до компетенції ЄСПЛ.

Крім того, порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України.

Заявлені Іващенко В. М. позовні вимоги про порушення статті 13 Конвенції та встановлення справедливої сатисфакції не є належним способом захисту, а фактично є підставами позову про стягнення моральної шкоди, що є предметом судового розгляду.

За таких обставин Велика Палата Верховного Суду вважає, що оскаржувані ухвала суду першої інстанції та постанова суду апеляційної інстанції щодо відмови у відкритті провадження у справі у вищезазначеній частині є законними та обґрунтованими.

Постанова ВП ВС від 12 квітня 2023 року, справа № 511/2303/19, провадження № 14-56цс22

Відповідно до пункту 2.3.50 Положення про автоматизовану систему документообігу суду, затвердженого рішенням Ради суддів України від 26 листопада 2010 року № 30 винятково у разі, коли суддя (судді) у передбачених законом випадках не може (не можуть) продовжувати розгляд справи, невирішені судові справи передаються для повторного автоматизованого розподілу за вмотивованим розпорядженням керівника апарату суду (особи, яка виконує його обов'язки), що додається до матеріалів справи.

Оскільки повторний автоматизований розподіл судової справи проводився відповідно до положень пунктів 2.3.25, 2.3.49, 2.3.50 Положення, ні ЦПК України, ні Положенням не передбачено у таких випадках постановлення ухвали про прийняття справи іншою колегією суддів, Велика Палата Верховного суду вважає, що немає підстав для висновку про розгляд справи № 511/2303/19 у суді апеляційної інстанції неповноважним складом.

ЄСПЛ у своїх рішеннях наголошує на цінності та важливості дотримання формалізованих норм цивільного процесу, за допомогою яких сторонам забезпечується вирішення спору цивільного характеру, оскільки завдяки цьому може обмежуватися обсяг дискреції, дотримуватися рівність сторін, запобігати свавіллю, створювати умови для ефективного вирішення спору та розгляду справи судом упродовж розумного строку, а також зберігатися юридична визначеність та повага до суду (Zubac v. Croatia, no. 40160/12, § 96, 5 April 2018).

Суд уже неодноразово зазначав, що право на справедливий суд, гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, має тлумачитися з урахуванням верховенства права, одним з основних аспектів якого є принцип правової визначеності, який вимагає, щоб усі заявники мали ефективний засіб судового захисту, що дозволив би їм захищати свої громадянські права (див., серед інших органів, Brumărescu v. Romania [GC], № 28342/95, § 61, ECHR 1999- VII). Він також нагадує, що правила, які регулюють формальні заходи, які необхідно вжити, та строки, які мають бути дотримані при оскарженні, спрямовані на забезпечення належного здійснення правосуддя та дотримання, зокрема, вищезазначеного принципу правової визначеності. У зв'язку з цим, згадані правила або спосіб їх застосування не повинні перешкоджати сторонам судового процесу використовувати наявні засоби правового захисту (Běleš and Others v. The Czech Republic, no. 47273/99, § 50-51, 69, ECHR 2002-IX).

Отже, «надмірний формалізм» може суперечити вимозі забезпечення практичного та ефективного права на доступ до суду згідно з пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це зазвичай відбувається у разі особливо вузького тлумачення процесуальної норми, що перешкоджає розгляду позову заявника по суті, із супутнім ризиком порушення його чи її права на ефективний судовий захист (див. : *Сакара Наталія Юріївна, Феномен формалізму в цивільному судочинстві Аналізуються існуючі в науковій літературі точки зору щодо сутності* //file:///C:/Users/oliyrik/Downloads/fenomen-formalizma-v-grazhdanskom-sudoproizvodstve%20(2).

Виконання основного завдання цивільного судочинства (стаття 2 ЦПК України) неможливе без дотримання судом принципу законності, відповідно до якого суд при розгляді справи повинен в обов'язковому порядку дотримуватися норм матеріального та процесуального права. Водночас трапляються ситуації, коли суди формально застосовують процесуальні норми, не враховуючи всіх обставин справи, що може порушити право такого учасника на справедливий судовий розгляд справи.

Для визначення такого надмірного формалізму при розгляді справи Європейський суд з прав людини («ЄСПЛ») використав термін «правовий пуризм».

Зокрема, ЄСПЛ вказує, що пуризм у загальноприйнятому розумінні – це надмірне прагнення до чистоти, перевага форми над змістом.

У справі **«Сутяжник проти Росії** ЄСПЛ сформулював висновок про те, що не може бути скасоване правильне по суті рішення тільки для дотримання правового пуризму, оскільки рішення може бути скасоване лише з метою виправлення суттєвої помилки.

Принцип юридичної визначеності вимагає поваги до принципу *res judicata*, тобто поваги до остаточного рішення суду.

Жодна сторона не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового до виконання рішення суду лише з однією метою — домогтися повторного розгляду та винесення нового рішення у справі. Повноваження судів вищого рівня з перегляду мають здійснюватися для виправлення судових помилок і недоліків, а не задля нового розгляду справи. Таку контрольну функцію не слід розглядати як замасковане оскарження, і сама лише ймовірність існування двох думок стосовно предмета спору не може бути підставою для нового розгляду справи. Відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини.

Справи ЄСПЛ:

«Брумареску проти Румунії» від 28 жовтня 1999 року,
«Рябих проти Росії» від 24 липня 2003 року,
«Христов проти України» від 19 лютого 2009 року,
«Олександр Волков проти України» від 9 січня 2013 року.

Юридична визначеність передбачає:

- 1) *текст закону (the law) має бути легко доступним;*
- 2) *закони мають бути застосовані у передбачуваний спосіб та з логічною послідовністю;*
- 3) *юридичні норми мають бути чіткі і точні;*
- 4) *вимагає дотримання принципу res judicata;*
- 5) *держава повинна дотримуватись взятих на себе певних зобов'язань, виконувати покладені на неї певні функції чи виголошені нею перед людьми певні обіцянки (поняття «законних очікувань»);*
- 6) *закон застосовано на практиці*

Юридична визначеність стосується справедливого судового розгляду

Постанова Верховного Суду від 18 квітня 2018 року у справі № 753/11000/14-ц

Тлумачення *contra proferentem*

У разі, якщо з'ясувати справжній зміст відповідної умови договору неможливо за допомогою загальних підходів до тлумачення змісту правочину, передбачених у частинах третій та четвертій статті 213 ЦК України, слід застосовувати тлумачення *contra proferentem*.

Contra proferentem (лат. *verba chartarum fortius accipiuntur contra proferentem* - слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав). Особа, яка включила ту або іншу умову в договір, повинна нести ризик, пов'язаний з неясністю такої умови. При цьому це правило застосовується не тільки в тому випадку, коли сторона самостійно розробила відповідну умову, але й тоді, коли сторона скористалася стандартною умовою, що була розроблена третьою особою.

Вимога захисту довіри:

- впевненість громадян у тому , що їх правове становище залишатиметься стабільним і в майбутньому не погіршуватиметься;
- публічності діяльності держави, її органів та органів місцевого самоврядування, стабільності законодавства та прогнозованості його розвитку;
- адекватного дискреційним повноваженням відповідних органів публічної влади захисту від свавільних рішень;
- поваги держави до так званих «легітимних очікувань» (legitimate expectation), тобто до її зобов'язань перед своїми громадянами та їхніх законних очікувань;
- закріплення у законі недопустимості «змін до гіршого» (reformation in pejus), тобто погіршення правового становища особи, яка оскаржує рішення про притягнення до юридичної відповідальності;
- незворотність дії закону в часі

(Постанова ВП ВС від 20 листопада 2019 року , справа № 368/54/17, провадження 14-487 цс19)

Поваги держави до так званих «легітимних очікувань» (legitimate expectation), тобто до її зобов'язань перед своїми громадянами та їхніх законних очікувань

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 04 вересня 2019 року, справа № 265/6582/16-ц, провадження № 14-17 цс 19

2. Постанови Верховного Суду від:

19 лютого 2020 року, справа № 423/2245/16-ц, провадження № 61-25144св18

18 березня 2020 року, справа 757/56411/16-ц,

25 березня 2020 року, справа № 757/61954/16-ц, провадження № 61-4058св18

25 березня 2020 року, справа № 646/5062/17, провадження № 61-9066св18

25 березня 2020 року, справа № 646/4339/17, провадження № 61-48093св18

01 квітня 2020 року, справа № 761/9337/15-ц, провадження № 6-3570св18

Принцип res judicata у цивільному судочинстві

1. Несумісність із принципом res judicata права посадових осіб держави, які не були стороною у справі, звертатися до суду зі скаргою на остаточне судове рішення з метою його скасування, особливо якщо таке право не обмежене часовими рамками та коли рішення суду вже було виконане.
2. Неухильне дотримання процесуальних правил щодо належних суб'єктів оскарження.
3. Неможливість перегляду судових рішень поза встановленими законом строками оскарження та безпідставного поновлення таких строків.
4. Заборона нового розгляду справи за тотожним позовом, якщо у справі вже ухвалене остаточне рішення.
5. Неможливість перегляду остаточних судових рішень шляхом подання нових позовів до суду, які, хоча і не є тотожними, однак ґрунтуються на тих самих фактичних обставинах справи та мають наметі новий розгляд та вирішення справи.
6. Урахування преюдиційного значення фактів, встановлених у рішенні, що набрало законної сили, під час наступного розгляду справ між цими самими сторонами.

(Див.: Тетяна Цувіна. Принцип res judicata у цивільному судочинстві//<http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/9/8.pdf>).

Неухильне дотримання процесуальних правил щодо належних суб'єктів оскарження (принцип *res judicata* у цивільному судочинстві)

Порушення правила *res judicata* має місце у випадку, коли всупереч нормам національного законодавства суди приймають до розгляду скарги осіб, які не мають права на оскарження судових рішень, і в подальшому скасовують такі рішення за результатами розгляду цих скарг.

У справі “*Diya 97 v. Ukraine*” Верховний Суд України задовольнив касаційну скаргу особи, яка не брала участь у справі, та змінив рішення судів попередніх інстанцій всупереч положенням чинного на час розгляду справи законодавства, відповідно до якого особи, не залучені до провадження на попередніх стадіях, не мали права на подання відповідної скарги.

Аналогічна ситуація мала місце у справі “*Industrial Financial Consortium Investment Metallurgical Union v. Ukraine*” , де перегляд за нововиявленими обставинами був здійснений за заявою осіб, які не брали участі в первісному провадженні, а отже, не могли за чинним на момент розгляду справи

Неможливість перегляду судових рішень поза встановленими законом строками оскарження та безпідставного поновлення таких строків.

У постанові від 14 грудня 2020 року Верховний Суд у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у справі № 521/2816/15-ц (провадження № 61-14230сво18) виклав висновки про те, що тлумачення норм цивільного процесуального законодавства України, які регулюють поновлення процесуального строку на апеляційне оскарження, з урахуванням усталеної практики Європейського суду з прав людини, дає підстави стверджувати, що апеляційний суд при вирішенні питання про поновлення строку на апеляційне оскарження має мотивувати свій висновок про наявність поважних причин на поновлення строку на апеляційне оскарження. Сама по собі вказівка про те, що є поважні причини для поновлення строку для апеляційного оскарження не є належним мотивуванням поновлення строку на апеляційне оскарження.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ «ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО» (ВЕНЕЦІЙСЬКА КОМІСІЯ)

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

*Доповідь, схвалена Венеційською Комісією
на 86му пленарному засіданні
(Венеція, 25–26 березня 2011 року)*

Елементи поняття «Верховенство права»:

1. законність;
2. юридична визначеність;
3. заборона свавілля;
4. доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами;
5. дотримання прав людини;
6. заборона дискримінації та рівність перед законом.

Дискреційні повноваження - це прийняття рішень державними органами і посадовими особами на власний розсуд.

Як складова верховенства права вони розглядаються через призму обмежень.

Судовий розгляд і вимога заборони сваволі

1. Аргументація судових рішень як запорука забезпечення належного балансу між правами людини і принципами права.
2. Тлумачення принципів і норм права у світлі поваги до людської гідності та прав людини.
3. Диференціація юридичної ситуації і застосування конкретних принципів права.
4. Імплементация (лат. *impleo* – «наповнюю», «виконую») принципів права у систематику аргументації судового рішення.

Дотримання прав людини

- 1) право на доступ до правосуддя;
- 2) право на законного і компетентного суддю;
- 3) право на виклад своєї позиції (*the right to be heard*);
- 4) неприпустимість подвійної загрози [подвійного покарання за одне і те саме діяння] (*ne bis in idem*) (ст. 4 Протоколу 7 до ЄКПЛ);
- 5) юридичний принцип, згідно з яким заходи, що накладають обтяження, не можуть мати зворотної сили;
- 6) право на ефективні засоби юридичного захисту в будь-якому спорі (ст. 13 ЄКПЛ);
- 7) презумпція невинуватості — будь-яка особа вважається невинуватою в скоєнні злочину, доки її вину не доведено; та
- (8) право на справедливий суд, або — в англоамериканській традиції — принцип природної справедливості чи принцип справедливої [юридичної] процедури; мають бути забезпечені: справедливе і відкрите слухання справи, відсутність упередженості та слухання і вирішення справи упродовж розумного строку.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ «ЗА ДЕМОКРАТІЮ ЧЕРЕЗ ПРАВО»
(ВЕНЕЦІЙСЬКА КОМІСІЯ)

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА

*Доповідь, схвалена Венеційською Комісією
на 86му пленарному засіданні
(Венеція, 25–26 березня 2011 року)*

Елементи поняття «Верховенство права»:

1. законність;
2. юридична визначеність;
3. заборона свавілля;
4. доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами;
5. дотримання прав людини;
6. заборона дискримінації та рівність перед законом.

Пропорційність

є однією із складових верховенства права. Він спрямований на встановлення розумного балансу між необхідними у демократичному суспільстві випадками обмеження прав людини і легітимною метою такого обмеження.

У практиці ЄСПЛ це отримало назву «тесту на пропорційність».

Вимоги принципу пропорційності:

- будь-які обмеження основоположних прав і свобод можливі тільки на підставі закону у передбачених конституцією (чи міжнародно-правовими документами) цілях та лише у межах, що є необхідними для нормального функціонування демократичного суспільства;
- такі обмеження мають застосовуватися тільки у випадках, якщо не існує менш обтяжливих заходів (засобів і способів) запобігання порушенням прав і свобод інших осіб та забезпечення публічних інтересів;
- наслідки заходів, які обмежують реалізацію прав і свобод, не повинні бути надмірними та суворо обумовлюватися метою, що переслідується.

Приклади застосування принципу пропорційності у справах проти України

1. Рішення у справі **"Nataliya Mikhaylenko v. Ukraine"** від 30 травня 2013 року, в якому ЄСПЛ визнав положення вітчизняного законодавства щодо неможливості особи, яка за рішенням суду визнана недієздатною порушити перед судом питання про поновлення її в дієздатності, неправомірним обмеженням у доступі до суду.

Така ситуація, на думку ЄСПЛ, фактично позбавила заявницю права на доступ до суду, що свідчить про порушення принципу пропорційності при застосуванні обмежень права на справедливий судовий розгляд, закріпленого у п. 1 ст. 6 Конвенції.

2. Рішення у справі **"Tsezar and others v. Ukraine"** від 13 лютого 2018 року

Суд визнає, що державні органи влади іноді можуть зазнати певних труднощів у забезпеченні належного функціонування судової системи в деяких регіонах з огляду на постійні військові дії в цих регіонах. Тим не менше, на думку Суду, очікується, що органи державної влади вживатимуть відповідних заходів для вирішення проблеми, наприклад, шляхом спеціального дозволу на подання позовів до суду в іншому регіоні держави (див., *Mutatis mutandis*, "Хамідов проти Росії" № 72118/01, § 156, 15 листопада 2007 р.) (пункт 52).

Суд зазначає, що немає ніяких доказів, які б підтверджували твердження заявника, що їх особиста ситуація перешкоджала їм пересуватися на територію, на якій розміщувалися відповідні суди, для подання позовних заяв або уповноваження представника для цього. Фактично, з документів, наданих сторонами, випливає, що чотири заявника мали змогу пересуватися на територію, контрольовану Урядом після переміщення судів (див. пункти 16, 17 та 19 вище). Це, зокрема, стосується і першого заявника, яка, незважаючи на проблеми зі своїм здоров'ям (див. п. 46 вище), могла зареєструватися у Департаменті праці та соціального забезпечення Червоноармійського району Донецької області (див. п. 16 вище) (пункт 54).

ЄСПЛ дійшов висновку, що неможливість заявників звернутися до суду у своєму місті не порушила саму сутність їхнього права на доступ до суду. Обмеження цього права існувало внаслідок озброєного конфлікту в області, що не була підконтрольна Уряду, і, беручи до уваги об'єктивні перепони, з якими стикнулися органи влади України, таке обмеження не було явно неспівмірним.

ПОСТАНОВА ВЕЛИКОЇ ПАЛАТИ ВЕРХОВНОГО СУДУ

від 26 червня

2019 року, справа №761/9584/15-ц

провадження № 14-623цс18

Якщо відповідальність роботодавця перед колишнім працівником за неналежне виконання обов'язку щодо своєчасного розрахунку при звільненні не обмежена в часі та не залежить від простроченої заборгованості, то за певних обставин обсяг відповідальності може бути нерозумним з огляду на його непропорційність наслідкам правопорушення. Він може бути несправедливим щодо роботодавця, а також щодо третіх осіб, оскільки майновий тягар відповідних виплат може унеможливити виконання роботодавцем певних зобов'язань, зокрема з виплати заробітної плати іншим працівникам, тобто цей тягар може бути невиправдано обтяжливим чи навіть непосильним. У таких випадках невизнання за судом права на зменшення розміру відповідальності може призводити до явно нерозумних і несправедливих наслідків.

21. Постанова ВС/КЦС від 07 квітня 2020 року, справа № 756/9379/15-ц, провадження № 61-7251св19

«Вирішуючи питання поважності причин пропуску шестимісячного строку, визначеного статтею 1270 ЦК України, для прийняття спадщини, суд має враховувати, що такі причини визначаються в кожному конкретному випадку з огляду на обставини справи.

Принцип «пропорційності» тісно пов'язаний із принципом верховенства права: принцип верховенства права є фундаментом, на якому базується принцип «пропорційності», натомість принцип «пропорційності» є умовою реалізації принципу верховенства права і водночас його необхідним наслідком. Судова практика Європейського суду з прав людини розглядає принцип «пропорційності» як невід'ємну складову та інструмент верховенства права, зокрема й у питаннях захисту права власності.

Дотримання принципу «пропорційності» передбачає, що втручання в право власності, навіть якщо воно здійснюється згідно з національним законодавством і в інтересах суспільства, все одно буде розглядатися як порушення статті 1 Першого протоколу, якщо не було дотримано розумної пропорційності між втручанням у право особи та інтересами суспільства. Ужиті державою заходи мають бути ефективними з точки зору розв'язання проблеми суспільства, і водночас пропорційними щодо прав приватних осіб. Оцінюючи пропорційність, слід визначити, чи можливо досягти легітимної мети за допомогою заходів, які були б менш обтяжливими для прав і свобод заінтересованої особи, оскільки обмеження не повинні бути надмірними або такими, що є більшими, ніж необхідно для реалізації поставленої мети.

Ураховуючи принцип пропорційності між застосованим заходом та переслідуваною метою, якою є захист порушених прав заявника в аспекті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, дотримуючись загальних засад цивільного законодавства, таких як справедливість, добросовісність та розумність, та на забезпечення виконання завдань цивільного судочинства щодо ефективного захисту порушених, невизнаних прав та інтересів, суди попередніх інстанцій надали належну правову оцінку наявним у справі доказам та взаємовідносинам сторін, за сукупності яких дійшли обгрунтованого і справедливого висновку про наявність підстав для визначення Воропаю В. А. додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини після смерті Воропая І. А., терміном в один місяць».

Постанова ВС/КЦС № 681/203/17-ц від 17 жовтня 2018

«.. Апеляційний суд, погодившись з рішенням суду першої інстанції про залишення позову без задоволення, не врахував принцип пропорційності між застосованим заходом та переслідуваною метою, якою є захист порушених прав заявника в аспекті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Водночас шестимісячний строк подання позивачами заяви про прийняття спадщини після смерті матері сплив 04 лютого 2017 року, а позов до суду вони пред'явили 15 лютого 2017 року, тобто пропущений ними строк для подання заяви про прийняття спадщини є незначним»

Змістом концепції верховенства права є ідея захисту основположних цінностей демократичного суспільства.

Європейський суд з прав людини втручання держави у здійснення прав і свобод особою з'ясовує з урахуванням таких критеріїв:

- *згідно з законом*
- *правомірної (легітимної) мети*
- *необхідно у демократичному суспільстві*

Принцип верховенства права вимагає дотримання вимог якості закону, яким передбачається втручання у права особи та в основоположні свободи.

Згідно із законом означає (вимагає):

-підставу у національному законодавстві

-якість законодавства

-закон має бути доступний особі, яка зможе передбачити його наслідки для себе

Справи ЄСПЛ:

«Михайлюк та Петров проти України» від 10 грудня 2009 року,

«Полторацький проти України» від 29 квітня 2003 року,

«Гарнага проти України» від 16 травня 2013 року

«Крослен проти Франції» від 24 квітня 1990 року

«Олсон проти Швеції» від 24 березня 1988 року

Легітимна мета

Втручання має переслідувати законну мету

Справи ЄСПЛ :

«СвятоМихайлівська парафія проти України» від 14 червня 2007 року
«Швидка проти України», § 34 та 35, рішення від 30 жовтня 2014 року.

Як визначити, чи є мета легітимною:

- межі свободи розсуду законодавця;
- законодавець не повинен мати дискримінаційні цілі («своїм все, іншим – закон»);
- визнання ідеалів – привілей суспільства, а не держави;
- мета має бути достатньо важливою для виправдання обмеження прав.

Якщо обмеження прав здійснювалось не для досягнення легітимної мети, то засоби, що використовувалися для її досягнення, не були легітимними.

Необхідно у демократичному суспільстві:

Під необхідністю втручання мається на увазі, що воно відповідає нагальній соціальній потребі, і, зокрема, є пропорційним до поставленої законної мети (див., рішення у справі «Кутцнер проти Німеччини», п. 60, та рішення від 18 грудня 2008 р. у справі «Савіні проти України» (Saviny v. Ukraine), заява № 39948/06, п. 47).

Суд має переконатися у тому, що втручання, з огляду на факти і обставини конкретної справи, яку він розглядає, справді було необхідним (Рішення у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» від 26 березня 1979 р.)

Висновок: Будь-яке непропорційне втручання не буде вважатися «необхідним у демократичному суспільстві». При визначенні питання «необхідності в демократичному суспільстві» держави користуються свободою розсуду, межі якої залежать від сфери, що вступає в конфлікт з гарантованим правом.

Справи ЄСПЛ:

«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» від 26 березня 1979 р.;

„Півень проти України” від 24 червня 2004 року;

«Савіні проти України» від 18 грудня 2008 року;

«Кривицький та Кривицька проти України» від 2 грудня 2010 року

Необхідно у демократичному суспільстві:

Під необхідністю втручання мається на увазі, що воно відповідає нагальній соціальній потребі, і, зокрема, є пропорційним до поставленої законної мети (див., рішення у справі «Кутцнер проти Німеччини», п. 60, та рішення від 18 грудня 2008 р. у справі «Савіни проти України» (Saviny v. Ukraine), заява № 39948/06, п. 47).

Суд має переконатися у тому, що втручання, з огляду на факти і обставини конкретної справи, яку він розглядає, справді було необхідним. (Рішення у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» від 26 березня 1979 р.)

Висновок: Будь-яке непропорційне втручання не буде вважатися «необхідним у демократичному суспільстві». При визначенні питання «необхідності в демократичному суспільстві» держави користуються свободою розсуду, межі якої залежать від сфери, що вступає в конфлікт з гарантованим правом.

Справи ЄСПЛ:

«Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» від 26 березня 1979 р.;

„Півень проти України” від 24 червня 2004 року;

«Савіни проти України» від 18 грудня 2008 року;

«Кривицький та Кривицька проти України» від 2 грудня 2010 року

Відповідно до статті 11 ЦПК України суд визначає в межах, встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін, час, необхідний для вчинення тих чи інших дій, розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо.

Принцип пропорційності належить до загальновизнаних (основоположних) принципів права і відображає необхідність дотримання відповідного балансу інтересів при втручанні держави у приватноправову сферу. У цивільному судочинстві принцип пропорційності спрямований на забезпечення розумного балансу приватних і публічних інтересів при здійсненні правосуддя у цивільних справах, відповідно до чого під час розгляду справ у порядку цивільного судочинства й ухваленні рішення у справі цілі обмежень прав людини повинні бути легітимними, а засоби обмеження – обґрунтованими і мінімально необхідними в демократичному суспільстві для осіб, чії права обмежуються. У такому розумінні принцип пропорційності виступає універсальним мірилом (стандартом) оцінки легітимності правообмежень під час здійснення правосуддя у цивільних справах, при цьому тест на пропорційність має використовуватися при оцінці легітимності обмеження як матеріальних, так і процесуальних прав. Пропорційність у власне процесуальному значенні встановлює межі дискреційних повноважень судді при виборі порядку розгляду справи і подальшому керівництві процесом, забезпечуючи ефективність цивільного судочинства з точки зору дотримання балансу між публічними інтересами в доступному й ефективному правосудді для кожного і приватними інтересами конкретної особи, яка звернулася до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. У такому контексті, власне, процесуальне значення пропорційності є похідним від загальноправового тлумачення цього концепту і виступає його транспозицією в окремій галузі права (Тетяна Цувіна. Принцип пропорційності у цивільному судочинстві.

[//http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2628/1/532%096%0d1%83%0d1%80%0bd%0b%0bb%20%09f%0d1%80%0b%0b2%0be%20%0a3%0ba%0d1%80%0b0%0d1%97%0bd%0b8%2010-2018-40-53.pdf](http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2628/1/532%096%0d1%83%0d1%80%0bd%0b%0bb%20%09f%0d1%80%0b%0b2%0be%20%0a3%0ba%0d1%80%0b0%0d1%97%0bd%0b8%2010-2018-40-53.pdf)).

КОНВЕНЦІЯ про захист прав людини і основоположних свобод

Стаття 6

Право на справедливий суд

1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

29. Конструкція статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод охоплює такі основні елементи судового захисту:

1. право на розгляд справи
2. справедливість розгляду справи
3. публічність судового розгляду і проголошення судового рішення
4. розумний строк розгляду справи
5. мотивованість судового рішення
6. незалежність і безсторонність суду

У статті 1 ЦПК України закріплено справедливий судовий розгляд як одне із завдань цивільного судочинства. ЦПК України не містить положень, які б давали визначення поняттю "належна судова процедура" й її складовим елементам.

Даючи тлумачення поняттю "справедливий судовий розгляд" у вузькому значенні, Європейський суд з прав людини виділяє декілька вимог, які доцільно об'єднати у чотири групи, враховуючи фундаментальні принципи належної правової процедури, вироблені американською доктриною та судовою практикою Верховного суду США, а також англійською концепцією природної справедливості.

1. Група вимог: належне сповіщення та слухання, прийняття до уваги доказів, отриманих лише законним шляхом, обґрунтованість рішення.
2. Принцип "рівності вихідних умов" або принцип "рівності сторін" і принцип змагальності.
3. Заборона втручання законодавця у процес здійснення правосуддя.
4. Принцип правової певності (принцип правової визначеності).

Постанова ВС/КЦС від 01 квітня 2020 року, справа № 503/1904/16-ц, провадження № 61-16898св18

- Враховуючи, що подаючи клопотання про звільнення від сплати судового збору, особа вправі очікувати задоволення судом такого клопотання, що очевидно надає їй підстави не сплачувати судовий збір, тому одночасна відмова у задоволенні клопотання про звільнення від сплати судового збору та визнання неподаною і повернення апеляційної скарги, чи іншого процесуального звернення, є невиправданим, оскільки у разі відмови у задоволенні клопотання про звільнення від сплати судового збору, суд може продовжити строк заявнику для сплати судового збору. Реалізацією особою процесуального права на подання клопотання про звільнення від сплати судового збору не може оцінюватись судом як невиконання вимог ухвали суду про сплату судового збору та мати наслідком повернення апеляційної скарги, оскільки це за процедурою порушує право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції.
- Постанова ВС КЦС від 27 січня 2021 року, справа № 490/1009/18, провадження № 61-7188св19
- Верховний Суд зазначає, що судові процедури повинні бути справедливими, особа не може бути безпідставно позбавлена доступу до суду, оскільки це буде порушенням права на справедливий суд, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція).
- У пункті 55 рішення у справі «Креуз проти Польщі» («Kreuz v. Poland») від 19 червня 2001 року Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) підкреслив, що обмеження, накладене на доступ до суду, буде несумісним із пунктом 1 статті 6 Конвенції, якщо воно не переслідує законної мети або коли не існує розумної пропорційності між застосованими засобами та законністю цілі, якої прагнуть досягти.
- У ситуації, коли національне законодавство (Закон) врегульовує питання сплати судового збору за подання заяви про скасування судового наказу по - різному, Верховний Суд виходить з такого.
- З огляду на принцип верховенства права, таку його складову як законність, Верховний Суд аналізує та оцінює Закон, який регулює відповідні правовідносини, щодо його якості як гарантії застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону.
- З огляду на практику ЄСПЛ та неоднозначне тлумачення Закону щодо обов'язку особи сплатити судовий збір у цій справі, який не дає можливість заявниці передбачати його наслідки для неї, Верховний Суд виходить з найбільш сприятливого для особи тлумачення закону і зазначає, що суд першої інстанції, з висновком якого погодився суд апеляційної інстанції, наведеного не врахував та дійшов помилкового висновку про наявність підстав для повернення заяви боржника про скасування судового наказу у зв'язку з несплатою судового збору. Тобто суди порушили вищенаведені норми процесуального права та викладені в рішеннях ЄСПЛ загальні засади судочинства стосовно права особи на доступ до суду й обґрунтованості судового рішення.

Ухвала ВС КГС від 25 вересня 2023 року, справа № 906/308/20

Справу № 906/308/20 за касаційною скаргою ОСОБА_1 на ухвалу Північно-західного апеляційного господарського суду від 26 липня 2023 року передано на розгляд Великої Палати Верховного Суду.

Питання застосування пункту 1 частини першої статті 8 Закону України "Про судовий збір" не має єдиної правозастосовчої практики Верховного Суду.

Крім того, вбачається необхідним уточнення вищезазначеного правового висновку Великої Палати Верховного Суду (постанова від 14.01.2021 у справі № 0940/2276/18) щодо того, чи визначені у пунктах 1 та 2 частини першої статті 8 Закону України "Про судовий збір" умови можуть застосовуватися лише до фізичних осіб, які є позивачами у справі, чи також поширюються і на фізичних осіб-відповідачів.

Постанова ВС КЦС від 16 грудня 2020 року, справа № 408/154/19-ц,
провадження № 61-16397св19, окрема думка судді Ступак О. В.

З огляду на викладене та з урахуванням статті 8 Конституції України щодо верховенства права, та збереження справедливої рівноваги між інтересами територіальної громади та необхідністю дотримання фундаментальних прав окремої людини, Верховний Суд зазначає, що суд апеляційної інстанції дійшов помилкового висновку, що права Вільховченко О. М. оскаржуваним рішенням суду першої інстанції не порушено, оскільки вона не прийняла спадщину.

Верховний Суд зазначає, що наявність спору про право повинна встановлюватись за ознакою можливого заперечення суб'єктивного права особи, щодо якого виникає спір, у цій справі - права власності на земельну ділянку.

Рішення суду апеляційної інстанції не відповідає нормам цивільного процесуального закону, принципу верховенства права та засадам справедливості, оскільки за умови наявності спору про право між сільською радою та Вільховченко О. В., яка є заінтересованою особою у справі про визнання спадщини відумерлою, позбавляє її в позовному провадженні захистити право на отримання у власність в порядку спадкування майно.

Отже, вирішення питання про визнання спадщини відумерлою не підлягає з'ясуванню у порядку окремого провадження, оскільки згідно з матеріалами справи між Чугинською сільською радою та Вільховченко О. М. існує спір про право щодо земельної ділянки. Тому Верховний Суд дійшов висновку про скасування судових рішень та залишення заяви Чугинської сільської ради без розгляду.

Європейський суд з прав людини у справі «*Volovic v. Ukraine*» від 6 грудня 2007 року зазначив, що відповідно до пункту 1 статті 6 Конвенції, якщо апеляційне оскарження існує в національному правовому порядку, держава зобов'язана забезпечити особам під час розгляду справи в апеляційних судах, в межах юрисдикції таких судів, додержання основоположних гарантій, передбачених статтею 6 Конвенції, з урахуванням особливостей апеляційного провадження, а також має братись до уваги процесуальна єдність судового провадження в національному правовому порядку та роль в ньому апеляційного суду

(справа "Podbielski and PPU Polpure v. Poland» від 26 липня 2005 року).

Постанова ВС КЦС від 21 серпня 2023 року, справа № 552/7368/21, провадження № 61-455св23

«тлумачення пункту 6 частини другої статті 356, частин першої-третьої статті 367 ЦПК України свідчить, що апеляційний суд може встановлювати нові обставини, якщо їх наявність підтверджується новими доказами, що мають значення для справи (з урахуванням положень про належність і допустимість доказів), які особа не мала можливості подати до суду першої інстанції з поважних причин, доведених нею. У разі надання для дослідження нових доказів, які з поважних причин не були подані до суду першої інстанції, інші особи, які беруть участь у справі, мають право висловити свою думку щодо цих доказів як у запереченні на апеляційну скаргу, так і в засіданні суду апеляційної інстанції.

Вирішуючи питання щодо дослідження доказів, які без поважних причин не подавалися до суду першої інстанції, апеляційний суд повинен врахувати як вимоги частини першої статті 44 ЦПК України щодо зобов'язання особи, яка бере участь у справі, добросовісно здійснювати свої права та виконувати процесуальні обов'язки, так і виключне значення цих доказів для правильного вирішення справи. Про прийняття та дослідження нових доказів, як і відмову в їх прийнятті, апеляційний суд зобов'язаний мотивувати свій висновок в ухвалі при обговоренні заявленого клопотання або в ухваленому судовому рішенні.

Враховуючи те, що мотивувальна частина постанови апеляційного суду мотивів про прийняття додаткових доказів, наданих позивачем не містить, колегія суддів погоджується з аналогічними за змістом доводами касаційної скарги та констатує порушення судом апеляційної інстанції норм процесуального права.

Верховний Суд вважає за необхідне зазначити про те, що така обставина, як відсутність існування доказів на момент прийняття рішення суду першої інстанції, взагалі виключає можливість прийняття судом апеляційної інстанції додаткових доказів у порядку статті 367 ЦПК України незалежно від причин неподання позивачем таких доказів.

.....апеляційний суд не врахував, що докази, які свідчать про відмову ТОВ «Укрнафта» укласти з Король А. В. договір найму (оренди) житла датовані жовтнем 2022 року, тоді як рішення суду першої інстанції, яке переглядалося апеляційним судом ухвалено 12 травня 2022 року;

поза увагою апеляційного суду залишилось те, що суд апеляційної інстанції перевіряє законність рішення суду першої інстанції в межах тих обставин та подій, які мали місце під час розгляду справи судом першої інстанції.

Постанова ВС КЦС від 26 квітня 2023 року, справа № 753/7177/21, провадження № 61-9527св22

Касаційна скарга мотивована тим, що представник заявниці подала клопотання про поновлення строку разом з апеляційною скаргою, поданою 17 червня 2022 року. Аргументи суду апеляційної інстанції про те, що заявник лише 07 вересня 2022 року подала заяву про усунення недоліків є помилковими, оскільки ця заява була надіслана до суду 03 серпня 2022 року.

Ухвалу Київського апеляційного суду від 21 липня 2022 року про необхідність надання належним чином оформленого ордеру на підтвердження повноважень представника заявника адвокат Балаєва Л. А. не отримала, про існування цієї ухвали дізналась з Єдиного державного реєстру судових рішень. Адвокат Балаєва Л. А. 29 липня 2022 року отримала лише ухвалу Київського апеляційного суду від 21 липня 2022 року про усунення недоліків заяви Дрозди Т. С. про приєднання до апеляційної скарги Дрозди З. О. на рішення Дарницького районного суду міста Києва від 16 лютого 2022 року.

Таким чином, у супереч статті 361 ЦПК України суд апеляційної інстанції не надав представнику заявниці копію ухвали Київського апеляційного суду від 21 липня 2022 року (щодо апеляційної скарги Дрозди З. О.).

Висновки ВС КЦС

Згідно з рекомендованим повідомленням про вручення поштового відправлення від 28 липня 2022 року з ідентифікатором 0222400642438 Балаєва Л. А. 29 липня 2022 року отримала рекомендоване поштове відправлення № 0318632031327 (опис: ухвала без руху та доповнення до апеляційної скарги) (т. 2, а. с. 103).

У зазначеному повідомленні в описі є вказівка на ухвалу без руху, а не ухвали без руху. Оскільки 21 липня 2022 року суд постановив дві ухвали без руху щодо різних заявниць, то незрозуміло, яка саме ухвала без руху отримана адвокатом Балаєвою Л. А.

Тому рекомендоване повідомленням про вручення поштового відправлення від 28 липня 2022 року з ідентифікатором 0222400642438, яке суд апеляційної інстанції взяв до уваги, не є достовірним підтвердженням вручення позивачці Дрозді З. О. чи її представнику Балаєвій Л. А. ухвали Київського апеляційного суду від 21 липня 2022 року про залишення без руху саме її апеляційної скарги, а не Дрозди Т. С., на рішення Дарницького районного суду міста Києва від 16 лютого 2022 року.

Згідно з описом рекомендованого повідомлення про вручення поштового відправлення від 28 липня 2022 року Київський апеляційний суд надіслав Балаєвій Л. А. ухвали від 21 липня 2022 року про залишення без руху заяви Дрозди Т. С., поданої через представника Балаєву Л. А., про приєднання до апеляційної скарги Дрозди З. О., та про повернення заявнику (представнику Балаєвій Л. А.) доповнень до апеляційної скарги Дрозди Т. С.

Водночас у матеріалах справи відсутні докази на підтвердження надсилання рекомендованими листами з повідомленнями про вручення Дрозді З. О. та Балаєвій Л. А. копій ухвали Київського апеляційного суду від 21 липня 2022 року про залишення без руху апеляційної скарги Дрозди З. О., поданої через представника Балаєву Л. А., на рішення Дарницького районного суду міста Києва від 16 лютого 2022 року.

Отже, за відсутності достовірних відомостей про отримання позивачкою Дроздою З. О. чи її представником Балаєвою Л. А. ухвали про залишення апеляційної скарги без руху, суд апеляційної інстанції передчасно визнав її апеляційну скаргу неподаною та повернув.

Постанова ВС КЦС від 22 березня 2023 року, справа № 755/13637/21, провадження № 61-10469св22

Ухвалою Дніпровського районного суду міста Києва від 28 липня 2022 року позовну заяву Кухар Г. П. залишено без розгляду з підстав, передбачених частиною п'ятою статті 223 ЦПК України.

Не погоджуючись із вказаною ухвалою суду, Кухар Г. П. подала три апеляційні скарги однакового змісту.

Так, 11 серпня 2022 року Кухар Г. П. подала апеляційну скаргу безпосередньо до Київського апеляційного суду за вх. № 63012, яку ухвалою від 07 вересня 2022 року залишено без руху.

Водночас Кухар Г. П. подала дві аналогічні апеляційні скарги (вх. № ЕП-6950 та № 26477) на ухвалу Дніпровського районного суду міста Києва від 28 липня 2022 року до Київського апеляційного суду через Дніпровський районний суд міста Києва.

Ухвалами Київського апеляційного суду від 09 вересня 2022 року апеляційні скарги Кухар Г. П. за вх. № ЕП-6950 та за вх. № 26477 на ухвалу Дніпровського районного суду міста Києва від 28 липня 2022 року повернуто заявнику на підставі пункту 3 частини п'ятої статті 357 ЦПК України.

Ухвалою Київського апеляційного суду від 31 жовтня 2022 року відкрито апеляційне провадження у справі за апеляційною скаргою Кухар Г. П. (вх. № 63012) на ухвалу Дніпровського районного суду міста Києва від 28 липня 2022 року та постановою від 08 лютого 2023 року розглянуто її скаргу по суті.

Мотиви, з яких виходить Верховний Суд, та застосовані норми права

Відповідно до підпункту 15.5 пункту 15 частини першої розділу XIII «Перехідні положення» ЦПК України до дня початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи апеляційні та касаційні скарги подаються учасниками справи до або через відповідні суди, а матеріали справи витребовуються та надсилаються судами за правилами, що діяли до набрання чинності цією редакцією Кодексу.

Отже, у розділі «Перехідні положення» ЦПК України врегульовано питання подання учасниками справи апеляційних і касаційних скарг до дня початку функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, а саме, як безпосередньо до апеляційного суду, так і через відповідний суд першої інстанції.

Верховний Суд зауважує, що станом на час звернення Кухар Г. П. з апеляційною скаргою Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система не функціонувала і не функціонує у повному обсязі на даний час.

У справі, що переглядається, встановлено, що оскаржувана ухвала апеляційного суду про повернення Кухар Г. П. її апеляційної скарги постановлена суддею-доповідачем одноособово.

.....з 15 грудня 2017 року ЦПК України не передбачає постановлення ухвал про відкриття або відмову у відкритті апеляційного провадження у справі чи повернення апеляційної скарги суддею-доповідачем одноособово.

Належне повідомлення про дату, час і місце судового засідання

Справа «Кушнір проти України» (Заява № 8531/13)

Справа стосується неповідомлення судом першої інстанції заявника про постанову, винесену в його справі, що унеможливило подання заявником апеляційної скарги на цю постанову.

Суд повторює, що право на доступ до суду передбачає право на отримання належного повідомлення про судові рішення, особливо у випадках, коли апеляційна скарга може бути подана у конкретно встановлений строк (див., *inter alia*, рішення у справах «Сухорубченко проти Росії» (Sukhorubchenko v. Russia), заява № 69315/01, пункти 50-54, від 10 лютого 2005 року, та «Мікулова проти Словаччини» (Mikulova v. Slovakia), заява № 64001/00, пункти 52-58, від 06 грудня 2005 року).

У цій справі не оспорується, що копія постанови районного суду від 01 листопада 2011 року не була надіслана заявнику протягом встановленого національним законодавством строку і подальші спроби заявника отримати копію відповідної постанови залишалися марними до 11 січня 2013 року, коли апеляційний суд уже ухвалив остаточне рішення.

Збільшення апеляційним судом у своїй постанові суми, присудженої заявнику судом першої інстанції у зв'язку з однією з його позовних вимог, не стосується питання його доступу до апеляційного суду.

Справа «Созонов та інші проти України» (Заява № 29446/12 та 11 інших заяв - див. перелік у додатку), рішення від 08 листопада 2018 року

На національні суди покладено обов'язок з'ясувати чи були судові повістки або інші документи завчасно отримані сторонами та, за необхідності, зафіксувати таку інформацію у тексті рішення (див. рішення у справі «Ганкін та інші проти Росії» (Gankin and Others v. Russia), заява № 2430/06 та інші, пункт 36, від 31 травня 2016 року). У разі невручення стороні належним чином судових документів, вона може бути позбавлена можливості захищати себе у провадженні (див. рішення у справі «Заводнік проти Словенії» (Zavodnik v. Slovenia), заява № 53723/13, пункт 70, від 21 травня 2015 року, із подальшими посиланнями).

Постанова КЦС ВС від 06 березня 2023 року, справа № 753/19393/20, провадження № 61-6136св22

Для вручення повісток закон передбачає альтернативні способи комунікації. Якщо учасник надав суду електронну адресу (хоча міг цього і не робити), зазначивши їх у заяві (скарзі), то необхідно припустити, що учасник бажає, принаймні не заперечує, щоб ці засоби комунікації використовувалися судом. Це, в свою чергу, покладає на учасника справи обов'язок отримувати повідомлення і відповідати на них

З огляду на це, суд, який комунікує з учасником справи за допомогою повідомлених ним засобів комунікації, діє правомірно і добросовісно. Тому слід виходити з «презумпції обізнаності»: особа, якій адресовано повідомлення суду через такі засоби комунікації, знає або принаймні повинна була дізнатися про повідомлення.

Практика Європейський суд з прав людини (далі - ЄСПЛ) визначає, що сторона, яка задіяна у ході судового розгляду справи, зобов'язана з розумним інтервалом часу сама цікавитися провадженням у її справі, добросовісно користуватися належними їй процесуальними правами та неухильно виконувати процесуальні обов'язки. Як зазначено у рішенні цього суду у справі «Пономарьов проти України» від 03 квітня 2008 року, сторони мають вживати заходи, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження.

[Постанова ВП ВС від 10 квітня 2019 року, справа № 461/10610/13-ц, провадження № 14-108цс19](#)

Повернення повістки про виклик до суду з вказівкою причини повернення «за закінченням терміну зберігання» чи «інші причини, що не дали змоги виконати обов'язки щодо пересилання поштового відправлення» не є доказом належного інформування про час і місце розгляду справи (близький за змістом висновок викладений у пункті 31 постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2018 року у справі № 127/2871/16-ц, у пунктах 47-48 постанови Великої Палати Верховного Суду у справі №752/11896/17 від 12 грудня 2018 року).

[Постанова ВС КЦС від 04 жовтня 2023 року, справа № 523/15842/18, провадження № 61-5645св23](#)

Відповідно до пункту 2 Порядку надсилання учасникам судового процесу текстів судових повісток у вигляді SMS-повідомлень, затвердженого наказом Державної судової адміністрації України від 01 червня 2013 року № 73, текст судової повістки може бути надісланий судом учаснику SMS-повідомленням лише після подання ним до суду відповідної заявки. Така заявка оформляється безпосередньо в суді або шляхом заповнення учасником форми, яка розміщена на офіційному веб-порталі судової влади України.

За відсутності належним чином оформленої заяви ОСОБА_1 про намір отримання судової повістки в електронному вигляді за допомогою SMS-повідомлення, наявні в матеріалах справи довідки про доставлення їй SMS-повідомлення з відомостями про призначене судове засідання не є доказом належного повідомлення позивачки про дату, час та місце розгляду справи.

[Постанова КЦС ВС від 06 березня 2023 року, справа № 753/19393/20, провадження № 61-6136св22](#)

[Постанова ВС КЦС від 26 жовтня 2022 року, справа № 761/877/20, провадження № 61-11706св21 \(щодо статусу електронної адреси\)](#)

«З матеріалів справи вбачається, що ОСОБА_1 зазначив свою офіційну електронну адресу ІНФОРМАЦІЯ_1, і користувався нею протягом всього часу розгляду справи, зокрема, надсилав з даної електронної адреси процесуальні заяви до Київського апеляційного суду.

Київський апеляційний суд направляв ОСОБА_1 на вказану ним електронну адресу ІНФОРМАЦІЯ_1 судову повістку про виклик до суду на 07 квітня 2021 року.

Таким чином, апеляційний суд виконав обов'язок щодо повідомлення ОСОБА_1 про дату, час та місце розгляду справи.

Зміст вказаної процесуальної норми свідчить про те, що для цілей [ЦПК України](#) офіційною електронною адресою є електронна адреса, зареєстрована в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі.

Висновок: У ЦПК в якості належного способу повідомлення закріплено направлення повідомлення саме на офіційну електронну пошту.

[Постанова ВС КЦС від 14 квітня 2022 року, справа 308/9708/19, провадження № 61-18782 св 21](#), держава не має права посилатися на імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю чи життю, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду, та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час знаходилась на території держави суду.

Постанова ВС КЦС від 20 січня 2023 року, справа № 465/6147/18, провадження № 61-8101св22

Верховний Суд виходить із того, якщо учасник надав суду електронну адресу (хоча міг цього і не робити), зазначивши її у заяві (скарзі), то слід припустити, що учасник бажає, принаймні не заперечує, щоб ці засоби комунікації використовувалися судом. Це, в свою чергу, покладає на учасника справи обов'язок отримувати повідомлення і відповідати на них.

З огляду на це, суд, який комунікує з учасником справи за допомогою повідомлених ним засобів комунікації, діє правомірно і добросовісно. Тому слід виходити з «презумпції обізнаності»: особа, якій адресовано повідомлення суду через такі засоби комунікації, знає або принаймні повинна була дізнатися про повідомлення.

Постанова ВС КЦС від 10 травня 2023 року, справа № 755/17944/18, провадження № 61-185св23

Посилання касаційно скарги на те, що ОСОБУ належним чином не було повідомлено про дату, час і місце розгляду справи, що позбавило його можливості реалізувати належні йому процесуальні права, є безпідставними, оскільки на а. с. 143 т. 3 є довідка поштового відділення з позначкою про неможливість вручення судової повістки у зв'язку «відсутній за вказаною адресою», що вважається належним повідомленням сторони про дату судового розгляду. Зазначене свідчить про умисне неотримання судової повістки.

Постанова КЦС від 12 січня 2023 року у справі № 606/2459/21 (подання учасником справи заяви про розгляд справи за його відсутності не звільняє суд від обов'язку його повідомити)

Справа ЄСПЛ «XavierLucasv.France», заява №15567/2, рішення від 09 червня 2022 року

Відмова судів прийняти до розгляду апеляційну скаргу, подану в паперовій формі, замість електронної через неможливість її належним чином заповнити внаслідок недоліків програми, що використовується для заповнення формуляра, становить надмірний формалізм та підриває справедливість судового розгляду.

32. Згідно з прецедентною практикою Європейського суду з прав людини щодо застосування норм статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує особі право на справедливий суд, пункт 1 статті 6 Конвенції вимагає, щоб суди мотивували висновки в рішеннях. Однак ця вимога не означає обов'язку суду надавати детальну відповідь на кожен аргумент. Таке питання вирішується виключно з урахуванням сукупності обставин конкретної справи (рішення у справах «Гарсія Руїз проти Іспанії» від 21 січня 1999 року, «Красуля проти Росії» від 22 лютого 2007 року, «Ільяді проти Росії» від 05 травня 2011 року, «Трофимчук проти України» від 09 грудня 1994 року). Міра застосування цього зобов'язання може різнитися в залежності від характеру рішення (рішення у справі «Руїс Торіха проти Іспанії»)

33. При вирішенні спорів суд касаційної інстанції застосовує такі принципи:

1. у всіх справах правосуддя і справедливість мають перевагу перед формальним розумінням права;
2. 2. *contra proferentem* «заборона суперечливої поведінки»;
3. 3. *Jura novit curia* «суд знає закони».

ВИСНОВОК:

- принцип верховенства права і справедливого судового розгляду є взаємопов'язаними
- виступає стандартом судового правозастосування
- вирішуючи спір та керуючись принципом верховенства права, суд повинен перевірити, чи було втручання виправданим та необхідним у демократичному суспільстві, та, зокрема, чи було воно пропорційним, і чи були причини, надані національними органами влади на його виправдання, важливими та достатніми
- у період воєнного стану повноваження судів не можуть бути припинені, скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!